

УДК 347.91

С.І. ПУЛЬ, Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ ПРЕДМЕТУ ПОЗОВУ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Ключові слова: позов, елементи позову, предмет позову, підстава позову, зміст позову, сторони у позові, зміна предмету позову

Як і в будь-якому складному явищі, в позові прийнято виділяти його складові частини – елементи позову. Елементи позову визначають його внутрішні специфічні ознаки, що містять інформацію про суб'єктивне право, що потребує, на думку позивача, судового захисту, і про фактичні обставини, на яких ґрунтується пред'явлена вимога. Питання про елементи позову і підходи до їх зміни – одне з найбільш спірних і актуальних у науці цивільного процесуального права.

У цивільній процесуальній науці питання зміни позову і окремих його елементів розглядалися М.К. Треушниковим, М.А. Гурвичем, А.Ф. Клейнманом, К.І. Комісаровим, Г.Л. Осокіною, Н.О. Чечиною та іншими вченими.

Незважаючи на великий доробок щодо аналізованого питання, вчені сперечаються як про кількісний склад, так і про якісну визначеність елементів позову. Одні дослідники говорять про два компоненти позову (предмет і підстава), інші виділяють три елементи (предмет, підстава (основні) і зміст, спосіб захисту, сторони (додаткові)). Предметом суперечок також є питання щодо зміни предмету позову. Метою статті є дослідження особливостей зміни предмету позову у цивільному судочинстві. Новизна роботи полягає в уточненні поняття предмету позову, а також обґрунтуванні способів зміни останнього у цивільному судочинстві.

Позов має внутрішню структуру і складається з елементів – ознак, які дають можливість обґрунтовувати індивідуалізацію і класифікацію позовів. Правильне розуміння елементів має не тільки теоретичне значення як підстави для процесуальної класифікації позовів на види, але і відіграє велику роль у визначенні тотожності позовів. Елементи позову, таким чином, носять індивідуалізуючий характер і дозволяють відрізнити один позов від іншого.

Одні автори виділяють три елементи (предмет, підстава, зміст [1, 2] або сторони [3], інші – два (предмет і підставу). На наш погляд, необхідно розрізняти три елементи позову: предмет, підставу та зміст.

Щодо визначення поняття предмета позову серед процесуалістів немає єдності. Одні розглядають предмет позову як заявлене суб'єктивне право або інтерес, що охороняється законом, або правовідношення в цілому [4], інші – як спірне правовідношення [5, с.167]. Є й інші точки зору. Проте, всі вони не враховують однієї обставини: суд розглядає питання про права і обов'язки сторін в тому обсязі, який заявлений позивачем. І це не обов'язково можуть бути правовідносини, що склалися між сторонами до або після порушення суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу.

Тому предметом позову є матеріально-правова вимога до відповідача, заявлена позивачем до суду, щодо усунення допущеного відповідачем порушення суб'єктивного права позивача. Звідси й саме поняття позову повинно включати одночасно матеріально-правову вимогу як його зміст і процесуальну форму вираження в їх нерозривній єдності.

Отже, далі під предметом позову будемо розуміти частину позову, яка становить матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, щодо якої суд повинен ухвалити рішення. Ця вимога повинна мати правовий характер, тобто, бути врегульованою нормами матеріального права, а також підпадати

під цивільну юрисдикцію. Наприклад, в позові про стягнення аліментів предметом буде стягнення певних платежів з відповідача, який добровільно не виконує свої обов'язки щодо позивача (ст.ст.180, 198 Сімейного кодексу України [6]), а в позові про розірвання договору довічного утримання (догляду) в зв'язку із невиконанням чи неналежним виконанням набувачем обов'язків за договором предметом буде вимога позивача (відчужувача) розірвати такий договір (ст.756 Цивільного кодексу України [7]).

Предмет позову не слід змішувати з певним матеріальним предметом (об'єктом) спору, тобто, грошовими коштами і т.д. По кожному одному об'єкту спору можуть бути пред'явлені позови самого різного характеру, наприклад, у зв'язку з таким нерухомим майном, як житловий будинок. Це можуть бути позови про визнання права на житловий будинок, про вселення, про виселення, про розподіл, про знесення і т.д. Таким чином, матеріальний предмет (об'єкт) позову та предмет позову – різні поняття.

Так, предметом позову про виселення будуть спірні правовідносини – право на дострокове розірвання договору житлового найму, а об'єктом – жиле приміщення (ст.ст.71, 72, 107 Житлового кодексу Української РСР – ЖК) [8].

Право визначення предмета позову належить тільки позивачу, який повинен сам вибрати належний спосіб захисту прав: визнання права; присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків; стягнення неустойки і т.д.

Правильне визначення предмета позову визначає і майбутнє виконання судового рішення, оскільки обмежено сформульовані вимоги позивачем можуть надалі не дозволити його примусово виконати. Наприклад, позивач пред'явив позов лише з вимогою про визнання правочину недійсним, не заявляючи вимоги, пов'язані з правовими наслідками задоволення позову судом. У цьому разі суд

винесе рішення про визнання угоди недійсною, але для того, щоб настали наслідки недійсності правочину, в рішенні суду у відповідності з вимогами позивача повинні бути визначені і подальші дії: повернення майна, грошових засобів, вчинення інших дій сторонами угоди, до яких відповідач не може бути примушений судом. В такому випадку позивач матиме право вимагати примусового виконання судового рішення у виконавчому провадженні. Якщо ж рішення суду буде винесено тільки стосовно заявленої вимоги, наприклад, про визнання угоди недійсною, примусове виконання такого рішення буде неможливим.

При цьому, необхідно відзначити, що, коли мова йде про збільшення або зменшення позовних вимог, то мається на увазі не зміна предмета позову, а тільки зміна розмірів кількісної сторони матеріального об'єкта позову.

Отже, позивач володіє правом на протязі всього часу розгляду справи збільшити чи зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову, а відповідач володіє правом визнати позов повністю чи частково. До початку розгляду судом справи по суті позивач володіє правом шляхом подання письмової заяви змінити предмет чи підставу позову, а відповідач – пред'явити зустрічний позов (ч.2 ст.31 Цивільного процесуального кодексу України [9]). Зміна предмета позову може означати заміну однієї матеріально-правової вимоги позивача до відповідача або доповнення позивачем первісних вимог новими. Таке право позивача забезпечує швидкість і оперативність розгляду справи. Однак, зміна предмета позову можлива лише протягом розгляду справи по суті і в межах спірних правовідносин. У випадку, коли нова вимога позивача виходить за межі спірних правовідносин, позивач зобов'язаний пред'явити новий позов.

Як зазначає Г.Л. Осокіна, питання, що стосуються зміни позову, не можуть бути вирішеними окремо від поняття позову та елементів останнього, оскільки зміною позову є

відповідна зміна його елементів, а саме, предмету, підстави, сторін [10].

Одночасно, під зміною предмета позову автор розуміє зміну способу (або способів) захисту права чи законного інтересу, що є можливою в двох формах (або різновидах): шляхом заміни одного способу захисту права (або інтересу) іншим (це є якісною зміною предмету позову) та шляхом уточнення способу (або способів) захисту права чи інтересу (це є кількісною зміною предмету позову).

Зміна предмета позову за допомогою заміни одного способу захисту права чи інтересу іншими є можливою тільки у позовах із альтернативним предметом, що є вимогою відносно захисту конкретного суб'єктивного права чи законного інтересу, стосовно якого законом чи договором передбачено декілька альтернативних способів захисту. Позивач володіє правом вибору одного з альтернативних способів захисту порушеного чи оспорюваного права або законного інтересу, а у випадках, що передбачені законом, подібним правом володіє також і суд.

Позовами із альтернативним предметом є, зокрема, позов покупця щодо захисту свого права на отримання речі, що не володіє належною якістю. У відповідності зі ст.8 Закону України «Про захист прав споживачів», у випадку виявлення на протязі установленого гарантійного строку недоліків споживач, у порядку і в строки, які установлені законодавством, має право вимагати: пропорційного зменшення ціни; безоплатного усунення недоліків товару у розумний строк; відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

В разі виявлення на протязі установленого гарантійного строку суттєвих недоліків, що виникли із вини виробника товару (продавця, виконавця), чи фальсифікації товару, що є підтвердженими за необхідності висновком експертизи, споживач, у порядку і в строки, що установлені законодавством та на підставі обов'язкових для сторін правил або договору, має право за власним вибором вимагати від

продавця чи виробника: розірвання договору і повернення сплаченої за товар грошової суми; вимагати заміни товару на такий же товар чи на аналогічний, із числа наявних в продавця (або виробника), товар [11].

Одночасно, у відповідності із ст.678 ЦК, покупець, якому переданий товар неналежної якості, володіє правом, незалежно від можливості використання товару за призначенням, вимагати від продавця за власним вибором: пропорційного зменшення ціни; безоплатного усунення недоліків товару у розумний термін; відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

В разі суттєвого порушення вимог відносно якості товару (виявлення недоліків, що не можна усунути, недоліків, усунення яких є пов'язаним із непропорційними витратами чи затратами часу, недоліків, що виявилися неодноразово або з'явилися знову після їхнього усунення) покупець володіє правом за власним вибором: відмовитися від договору та вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми; вимагати заміни товару. У випадку якщо продавець товару неналежної якості не є його виготовлювачем, вимоги відносно заміни, безоплатного усунення недоліків товару та відшкодування збитків можуть бути пред'явленими до продавця або виготовлювача товару. Положення ЦК України застосовуються у випадку, якщо інше не встановлено цим Кодексом чи іншим законом [7].

Оскільки покупець володіє правом вибору одного із вказаних способів захисту, то у процесі судового розгляду справи за його позовом він має право замість пропорційного зменшення покупної ціни вимагати відшкодування витрат щодо усунення недоліків товару власними силами та засобами чи замість первісно заявленої вимоги щодо заміни товару заявити вимогу щодо розірвання угоди купівлі-продажу.

Отже, в усіх зазначених випадках будемо мати зміну предмета позову покупця за допомогою заміни одного способу захисту права іншим.

Далі, у відповідності до ст.364 ЦК України, співвласник володіє правом на виділ в натурі частки з майна, що перебуває в спільній частковій власності. У випадку, якщо виділ в натурі частки з спільного майна не допускається згідно до закону чи є неможливим (частина друга статті 183 ЦК України), співвласник, що бажає виділу, має право на одержання від інших співвласників грошової чи іншої матеріальної компенсації вартості його частки. Компенсація співвласникові може бути надана тільки за його згодою. Право на частку в праві спільної часткової власності у співвласника, що отримав таку компенсацію, припиняється із дня її отримання. В разі виділу співвласником в натурі частки із спільного майна для співвласника, яким здійснено такий виділ, право спільної часткової власності на це майно припиняється. Зазначена особа набуває право власності на виділене майно, і у випадку, установленому законом, зазначене право підлягає державній реєстрації. Договір щодо виділу в натурі частки із нерухомого спільного майна укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню [7].

Отже, позов щодо виділу частки із спільного майна також є позовом із альтернативним предметом, оскільки право співвласника щодо виділення належної йому частки спільного майна може бути захищено не лише за допомогою виділення частки у натурі, але і за допомогою сплати вартості такої частки (або отримання компенсації).

Позов із альтернативним предметом є передбаченим також у ст.620 ЦК України, згідно якої, у разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторі у власність або у користування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання.

Кредитор втрачає право на витребування у боржника речі, визначеної індивідуальними ознаками, у разі, якщо ця річ вже передана третій особі у власність або в користування.

Якщо річ, визначену індивідуальними ознаками, ще не передано, переважне право на її одержання має той з кредиторів, зобов'язання на користь якого виникло раніше, а коли це неможливо визначити, – кредитор, який першим пред'явив позов [7].

Позови з альтернативним предметом передбачені в інших нормах ЦК України, а також законодавчих актах. Так, згідно ст.12 Закону України «Про іпотеку», в разі порушення іпотекодавцем обов'язків, установлених іпотечним договором, іпотекодержатель має право вимагати дострокового виконання основного зобов'язання, а у разі його невиконання – звернути стягнення на предмет іпотеки.

У випадку порушення іпотекодавцем обов'язків відносно збереження або страхування предмета іпотеки іпотекодержатель може скористатися правами, що визначені у відповідності до частини першої указаної статті, чи вжити заходів щодо збереження або страхування предмета іпотеки у власних інтересах і за власний кошт. Іпотекодавець має негайно на вимогу іпотекодержателя відшкодувати останньому усі витрати, понесені в зв'язку із вжиттям заходів відносно збереження і страхування предмета іпотеки.

Правочин відносно відчуження іпотекодавцем переданого у іпотеку майна чи його передачі в наступну іпотеку, спільну діяльність, лізинг, оренду або користування без згоди іпотекодержателя є недійсним [12].

Інший різновид зміни предмета позову, на відміну від попереднього, володіє не якісним, а кількісним характером. При цьому, кількісна зміна предмета позову – це його уточнення за допомогою збільшення (зменшення) способів захисту права чи законного інтересу чи збільшення (зменшення) розміру такої вимоги. Зазначеного роду зміною предмета позову може бути позов працівника, що незаконно звільнений, щодо поновлення на роботі (ст.235 КЗпП України) та негативний позов власника домоволодіння (ст.391 ЦК України).

Так, згідно ст.235 КЗПП України, в разі звільнення без законної підстави чи незаконного переведення на іншу роботу працівник має бути поновлений на попередній роботі органом, що розглядає трудовий спір. При винесенні рішення щодо поновлення на роботі орган, що розглядає трудовий спір, одночасно приймає рішення щодо виплати працівникові середнього заробітку за час вимушеного прогулу чи різниці у заробітку за час виконання нижчеоплачуваної роботи, проте, не більш як за один рік. У випадку якщо заява щодо поновлення на роботі розглядається більше одного року, не з вини працівника, орган, що розглядає трудовий спір, виносить рішення щодо виплати середнього заробітку за весь час вимушеного прогулу. В разі визнання формулювання причини звільнення неправильним чи таким, що не відповідає чинному законодавству, в випадках, коли це не тягне за собою поновлення працівника на роботі, орган, що розглядає трудовий спір, має змінити формулювання та указати у рішенні причину звільнення в точній відповідності із формулюванням чинного законодавства і з посиланням на відповідну статтю (або пункт) закону. У випадку якщо неправильне формулювання причини звільнення у трудовій книжці перешкоджало працевлаштуванню працівника, орган, що розглядає трудовий спір, одночасно приймає рішення щодо виплати йому середнього заробітку за час вимушеного прогулу у порядку та на умовах, що передбачені частиною другою вказаної статті. В разі затримки видачі трудової книжки із вини власника чи уповноваженого ним органу працівникові сплачується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу. Рішення щодо поновлення на роботі незаконно звільненого чи переведеного на іншу роботу працівника, прийняте органом, що розглядає трудовий спір, підлягає негайному виконанню [13].

Отже, в процесі звернення із позовом щодо поновлення на роботі, позивач, яким є незаконно звільнений працівник, просить суд на-

дати захисти його праву відносно праці у визначеного роботодавця на визначеній посаді такими способами, як визнання звільнення незаконним та поновлення на попередній роботі. Проте, в наступному, наміри позивача можуть змінитися з огляду, зокрема, на влаштування на роботу до іншого роботодавця.

З огляду на зазначену обставину позивач у процесі судового розгляду справи за позовом про поновлення на попередній роботі володіє правом на зміну предмету позову за допомогою його уточнення. Уточнення предмета позову в такому випадку знайде свій вираз в зменшенні (або скороченні) числа попередньо обраних позивачем способів захисту його права.

В позовній заяві позивач просив суд надати захист його праву за допомогою визнання та поновлення, проте, в подальшому, у процесі розгляду справи по суті прийняв рішення відмовитися від поновлення на попередній роботі в зв'язку із працевлаштуванням в іншу організацію, обмежившись проханням щодо визнання звільнення незаконним.

В такому випадку заміна одного способу захисту права іншим відсутня, оскільки визнання та відновлення як взаємопов'язані способи захисту права незаконно звільненого працівника містилися у предметі позову щодо відновлення на роботі у якості складових частин позову.

В проаналізованому прикладі маємо зміну предмета позову у вигляді уточнення шляхом скорочення (або зменшення) спочатку обраних позивачем способів захисту права.

Прикладом другого різновиду уточнення предмета позову може бути негативний позов власника домоволодіння. В процесі звернення із позовом щодо усунення перешкод при користуванні будинком, власник може спочатку просити суд щодо захисту права користування домоволодінням за допомогою, зокрема, ліквідації прибудови між його будинком та будинком відповідача.

Надалі, у процесі судового розгляду, власник-позивач володіє правом щодо зміни предмету власного позову, зокрема, заявивши

прохання щодо ліквідації не всієї прибудови, а тільки тієї її частини, якою закривається вікно кімнати, що виходить у двір відповідача. В такому випадку прохання позивача щодо ліквідації замість всієї прибудови лише її частини буде зменшенням розміру позовної вимоги в межах матеріального об'єкта останньої.

Отже, загальне для позову щодо поновлення та позову щодо усунення перешкод – це кількісний характер зміни їхніх предметів в формі уточнення чи зменшення заявлених вимог. Проте, відмінністю є те, що у позові щодо поновлення на роботі зміна предмета знайшла вираз в зменшенні обраних на початку позивачем способів захисту порушеного права, а у позові щодо усунення перешкод зменшення розміру позовної вимоги відбувалося у межах обраного позивачем способу захисту права, а тому відбилося тільки на матеріальному об'єкті спору.

Заміна та уточнення предмета позову володіють рядом принципових відмінностей. Так, уточнення предмета позову (або кількісна зміна) на відміну від його заміни (або якісної зміни) припускає одночасне існування кількох способів захисту одного і того ж права чи законного інтересу.

Таким чином, ми з'ясували, що елементи позову служать ознаками, що визначають даний позов і відрізняють його від будь-якого іншого позову, або, іншими словами, вони індивідуалізують позов. Предметом позову є частина позову, яка становить матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, щодо якої суд повинен ухвалити рішення. Ця вимога повинна мати правовий характер, тобто, бути врегульованою нормами матеріального права, а також підпадати під цивільну юрисдикцію. Нами визначено, що зміна предмета позову – це зміна способу або способів захисту права чи законного інтересу, що є можливою в двох формах, якими є заміна одного способу захисту права або інтересу іншим (це є якісною зміною предмету позову) та шляхом уточнення способу або способів

захисту права чи інтересу (це є кількісною зміною предмету позову). Обидва зазначені різновиди зміни предмета позову (заміна і уточнення) об'єднуються тим, що, як якісна заміна, так і кількісне уточнення не призводять до заміни одного позову іншим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу / М. А. Гурвич. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 431 с.
2. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейнман. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 510 с.
3. Комиссаров К. И. Право на иск и прекращение производства по гражданскому делу (некоторые вопросы) / К. И. Комиссаров // Ученые труды Свердловск. юрид. ин-та. – 1969. – Вып. 9. – С. 162.
4. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. – М. : Спарк-Городец, 1998. – 370 с.
5. Чечина Н. А. Судебная деятельность и предмет судебного решения / Н. А. Чечина // Вестник Ленинградск. ун-та. – 1967. – № 4. – С. 167.
6. Сімейний кодекс України : від 10.01.2002 р., № 2947–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
7. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р., № 435–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Житловий кодекс Української РСР : від 30.06.1983 р., № 5464–X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>.
9. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 р., № 1618–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-iv>.
10. Осокина Г. Л. Иск (теория и практика) / Г. Л. Осокина. – М. : Городец, 2000. – 192 с.

11. Закон України «Про захист прав споживачів» : від 12.05.1991 р., № 1023–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

12. Закон України «Про іпотеку» : від 05.06.2003 р., № 898–IV [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/898-15>.

13. Кодекс законів про працю України : від 10.12.1971 р., № 322–VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

Пуль С. І. Особливості зміни предмету позову у цивільному судочинстві / С. І. Пуль // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 286–292 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_51.pdf

Досліджено особливості зміни предмету позову у цивільному судочинстві. Автор доводить, що під зміною предмета позову розуміється зміна способу (способів) захисту права або законного інтересу, яка можлива у двох формах (різновидах): заміною одного способу захисту права (інтересу) іншим (якісна зміна предмета позову) і через уточнення способу (способів) захисту права або інтересу (кількісна зміна предмета позову).

Пуль С.И. Особенности изменения предмета иска в гражданском судопроизводстве

Исследованы особенности изменения предмета иска в гражданском судопроизводстве. Автор доказывает, что под изменением предмета иска понимается изменение способа (способов) защиты права или законного интереса, которая возможна в двух формах (разновидностях): заменой одного способа защиты права (интереса) другим (качественное изменение предмета иска) и через уточнение способа (способов) защиты права или интереса (количественное изменение предмета иска).

Pul S.I. Features of Change of Subject of the Claim in Civil Proceedings

This paper investigates the features change the subject of the claim in civil proceedings. The author argues that in changing the subject of the claim refers to the change process (methods) protect the rights or legitimate interest, which is available in two forms (species): the replacement of one method of protecting rights (interest) other (qualitative change in the subject of the claim) and after refinement process (methods) protect and defend the rights or interest (quantitative change of the subject of the claim).